

DOUĂ LESPEZI ROMANE „RESTAURATE”

DE

I. I. RUSSU

Restabilirea formelor și elementelor gliptice și a textelor epigrafice la monumentele romane fragmentare se face în primul rînd prin analogii și exemple apropiate, apoi prin reconstituirea grafică, adică desenul amplificat luînd ca bază textul și cadrul plastic păstrat, direct de pe fotografie. Ultimul procedeu s-a dovedit o metodă utilă și eficientă, teoretică și practică, cum s-a arătat cu alte prilejuri (de ex. în Drobeta, 2, 1976, p. 48—51), aplicată mai demult în publicațiile noastre epigrafice și în colecțiile materialului din Dacia (IDR, I, III/1 și III/2). După asemenea criterii grafice și analogice, conținînd mereu pe simțul pentru simetrie și armonie constatate la majoritatea artiștilor și simplilor meșteri romani din tot imperiul, sînt reexamineate aici două piese fragmentare din Dacia: una din Apulum (Alba Iulia), necunoscută în bibliografie ca stelă funerară cu relief, fiind abia semnalată în CIL, III de două ori, dar ignorată în ultimele opt decenii, nefiind identificată „pe teren” (regăsită de noi în Muzeul județean Deva, prin anul 1970); a doua, cu totul celebră, provenind din castrul Cășeiu (jud. Cluj), care a apărut în vreo duzină de publicații românești și externe, dar mutilată la marginea dreaptă și jos, necesar să fie și ea „restaurată” ca elemente gliptice și text epigrafic.

1. CIL, III, 7 808, Apulum, cu informarea „Carlsburg [Alba Iulia] Geniecommando in hortis, descripti et ectypum sumpsit”, cu un facsimil al textului astfel: [d]M/ [cla]VDIE / ... GENE / .. V ... În supliment CIL, III, 12 556 apare adausul „ad n. 7 808. Nunc Nagy Enyed [Aiud, jud. Alba] in collegio reformatorum Jung”. Textul a fost reproduș și de A. Cserni (Czerny), în monografia istorică a județului Alba „se afla în grădina comandamentului trupelor de geniști” (*Alsófehér vármegye története*, Aiud, 1901, p. 427, nr. 284 „a Geniedirectio kertjében volt”). În acea grădină a comandamentului trupei de geniști la Alba Iulia, piesa fragmentară va fi stat vreo cîțiva ani, căci cineva se pare că a cărat-o la Aiud (capitala de atunci a județului Alba Inferioară), în muzeul „colegiului reformatilor”, unde a văzut-o istoricul-epigrafist austriac Julius Jung pe la sfîrșitul veacului al XIX-lea (dacă nu este cumva o confuzie sau încurcătură de „fișe”); alții însă nu semnaleză la Aiud fragmentul, care dacă a fost de fapt cîtăva vreme la Aiud, de aici trebuie să fi migrat spre Deva (pe la începutul veacului al XX-lea, dus posibil de G. Téglás, om cu vaste și solide relații în toată Transilvania, pasionat colecționar și amator de antichități, eminent organizator al marelui muzeu din acel oraș), unde în depozitul extern se află un fragment de stelă funerară din piatră calcaroasă cu exact aceleași litere la colțul drept superior al cîmpului inscripției, ca în CIL, III, 7 808. Dimensiunile fragmentului

„din Deva” sint : înălțime 65, lățime 56, grosime 21 cm, litere înalte de 9 cm în r. 1 (M), de numai 7 cm în r. 2 – 3 ; se păstrează și din medalion o parte cu un bust, ca și partea superioară a semicolonetei cu viță, frunze, ciorchini de struguri și un capitel susținând o arcadă din trei nervuri încercuind medalionul pînă la coloneta corespunzătoare din marginea stîngă (lipsă integral) ; întregirea în partea superioară și stîngă a registrului-medalion este ipotetică (dar destul de probabilă), putînd să aibă și alte elemente ornamentale deasupra celor două portrete din interiorul medalionului.

În reconstituire, partea centrală a stelei funerare și primele trei (sau patru) rînduri de text se prezintă astfel (fig. 1) :

Fig. 1. Apulum. Steła funerară a Claudiei Hermogena (CIL, III, 7 808) : a fotografia fragmentului (Muzeul județean Deva) ; b reconstituirea grafică.

[D(is)] M(anibus)
 [Cla]udi(a)e
 [Her]mo[gen(a)]e
 [vix(it) an. ?LX] V(?)

.....

Era epitaful unei femei din Apulum *Claudia Hermogena* (formă defectivă la cazul dativ cu *-e* în loc de *-ae*, scriere sau pronunțare „vulgară” destul de frecventă în unele inscripții), persoană cu bun nume (*gentilicium*) roman imperial din veacul I și *cognomen* grecesc, deci foarte probabil de obîrșie greco-orientală, de prin Orient. Numele grecești, purtate mai ales de levantini și libești (sclavi) ai aristocrației romane și ai palatului imperial la Roma, sînt în număr de vreo 425 în Dacia romană ; un repertoriu complet al lor va trebui să fie făcut în baza tuturor atestărilor epigrafice cu textul lor integral, nu numai cu indicarea elementelor, a numărului de atestări și funcții în sistemul antroponimic roman al celor *tria nomina*,

cum s-a făcut începutul schematic la 1975, în „onomastica Dăciei romane”, limitată la un număr redus de pagini (*L'onomastique de la Dacie romaine*, în culegerea de comunicări ale colocviului parisian „L'onomastique Latine”, Paris, 1977, p. 357 — 358).

2. *Stelă funerară*, de piatră nisipoasă, fragmentară, ciuntită la marginea dreaptă pe toată înălțimea, ca și la colțul drept de jos ; înălțime 110, lățime 90 cm, grosime 15 cm ; litere înalte 5 cm ; este epitaful monumental ce s-a pus veteranului Iulius Cresce(n)s în cimitirul de lângă castrul auxiliar SAMVM (Cășeu, jud. Cluj, la nord de Dej pe malul drept de nord al Someșului), descoperit la 1929 în săpăturile în ruinele castrului de șantierul condus de Em. Panaitescu (1885—1958, fost profesor de istoria antică la universitatea Cluj și director al Școlii române din Roma, Accademia di Romania), care a publicat-o fără zăbavă cu larg comentariu în raportul asupra campaniei de săpătură : ACMIT 2, 1929, p. 329 — 337, fig. 8 foto. Prin faptul că relieful prezintă o bogăție de elemente și forme în adevăr excepționale, de interes deosebit pentru arta plastică provincială, pentru compoziția cu numeroase particularități ca și unele elemente ale costumului purtat de provincialii daco-romani din zona Someșului, piesa a avut parte de atenție și chiar de celebritate în bibliografie, fiind reprodusă fotografic, integral sau parțial, cu descrieri analitice și analogice mai mult sau mai puțin ample privind cele trei registre ale grandiosului relief al „banchetului funerar” : I. sus doi Eroși cu ghirlande și doi păuni ; II. trei sclavi (servitori) ținând cu mâinile ridicate niște perdele ; III. scena centrală a „banchetului funerar” cu două personaje : bărbat („titularul” monumentului), culcat pe *kline* (sofa), femeia șezând într-un fotoliu, ținând câte un pahar în mână și o coroană ; în primul plan masa rotundă cu bucate, la dreapta ei un personaj mai mic, cam 1/4 din partea lui dreaptă (restul dispărut în lacuna-fractură), era o fetiță-sclavă ori copil din casă. Cimpul inscripției era frumos încadrat de cele două semicolonete ; scrierea corectă, clară, fără a fi elegantă. Pe cât putem ști, piesa a fost descrisă, studiată, reprodusă integral sau parțial în următoarele publicații : — DolgSzeded, 6, 1930, p. 8, fig. 8 (foto) ; V. Christescu, RIR, 2, 1932, p. 267 — 287, amplă descriere și analiză comparativă ; AnnEp, 1932, 74 (textul funerar) ; DolgSzeded, 9 — 10, 1933—1934, p. 174 (foto) ; S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 314 — 316, fig. 412 — 414 ; ArchÉrt, 1944—1945, p. 132, pl. 61/1-2 (foto, ca analogie ; L. Nagy) ; *Istoria României*, I, București, 1960, p. 395, fig. 93, fotografie parțială cu personajul principal „un localnic în scena numită « banchetul funebru », Cășei” ; *Römer in Rumänien*, Köln, 1969, p. 135, D 59 (eroare de lectură în r. 4 „Au ...” în loc de AN...) ; *Civiltà Romana in Romania*, Roma, 1970, p. 152, D 66, pl. 15 ; Apulum, 12, 1974, p. 163. — 168, fig. 3 (analiză amplă, de L. Bianchi).

Peste tot, piesa gliptic-epigrafică someșană apare mutilată la marginea dreaptă și jos, nu s-a făcut o întregire, iar numele propriu al ostașului veteran a fost citit *IVL(ius) CRE[scens]*. Partea dreaptă lipsă a stelei funerare din Cășeu trebuie însă și poate fi refăcută grafic, obținându-se o imagine completă a scenelor și a cadrului, ca și a numelui

purtat de veteran (fig. 2), *cognomen*-ul lui avea forma populară *CRESCES*, ce nu era o raritate în inscripții și în alte nume proprii (ca *Vales* în loc de *Valens*, ultimul exemplu semnalat în nordul Daciei : *SCIVA*, 28, 1977, 1, p. 95 — 99, ș.a.), ca și în cuvinte comune.

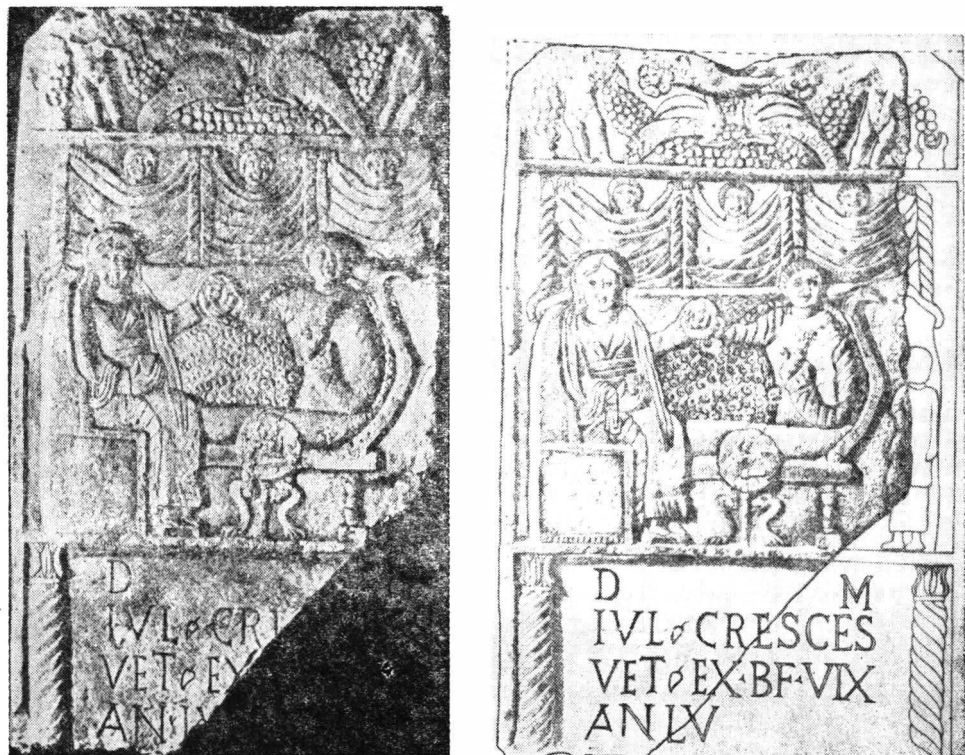

Fig. 2. Cășeu (jud. Cluj). Stela funerară a veteranului Iulius Cresces ; a fotografia fragmentului (Muzeul de istorie al R.S.România, București) ; b reconstituire grafică .

DEUX STÈLES FUNÉRAIRES ROMAINES « RECONSTITUÉES »

RÉSUMÉ

En relevant tout d'abord l'importance du procédé de la reconstitution graphique des monuments anciens fragmentaires, avec inscription et relief, sur la base de leur photographie et des analogies disponibles, on examine deux pièces funéraires de la province de Dacie :

1. CIL, III, 7 808 (= 12 556) de Apulum (Alba Iulia), que nous avons retrouvée dans le Musée archéologique de Deva (Roumanie) : on refait schématiquement le relief-medaillon avec deux bustes et le champ de l'inscription avec les premières 3 (ou 4) lignes du texte fragmentaire (fig. 1) ; c'est l'épithaphe d'une *Claudia Hermogena* (les deux noms au

cas datif avec *-e* au lieu de *-ae*), un personnage au nom (*gentilicium*) romain et le *cognomen* grec, donc très probablement d'origine orientale.

2. La stèle funéraire en pierre, abimée en bas et la marge droite, mais d'une richesse exceptionnelle et donc très intéressante, qu'on a érigée au vétéran Iulius Cresce(n)s à Samum (Cășeu, dép. de Cluj); on complète la marge droite des trois « registres » du relief et on propose la lecture du cognomen dans la forme « vulgaire » *CRESCES* au lieu de *Crescens* selon les éditeurs précédents (fig. 2).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Apulum. Stèle funéraire de Claudia Hermogena (CIL, III, 7 808) : *a* photographie du fragment (Musée du département de Hunedoara-Deva); *b* reconstitution graphique.

Fig. 2. Cășeu (dep. de Cluj) Stèle funéraire de vétéran Iulius Cresces : *a* photographie du fragment (Musée d'histoire de la Roumanie București); *b* reconstitution graphique.

